

Harp, Siyasi Liderlik ve Devlet Oluşumu: Zulu Krallığı, 1808-1879^(*)

*Warfare, Political Leadership, and State Formation:
The Case of the Zulu Kingdom, 1808-1879^(**)*

Çev. Melih ÇİÇEKÇİ

Araştırma Görevlisi

Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı

Anahtar Kelimeler

*Devlet Oluşumu,
Sınırlanma Teorisi,
Zulu Krallığı,
Kurumsallaşmış
Liderlik,
Erken Devlet.*

Öz

19. yüzyıl Zulu Krallığı'nın kökeni ve evrimi, iki karşıt devlet oluşumu (*state formation*) teorisini incelemek için kullanılmıştır: *Robert Carneiro*'nun sınırlandırma teorisi (*circumscription theory*) ve *Elman Service*'in kurumsallaşmış liderlik teorisi. Her iki teori de Zulu'ların siyasi gelişimini kısmen berraklaştırmıştır. *Carneiro*'nun teorisi devletin kökenini ve bölgesel genişliğini açıklarken *Service*'in teorisi Zulu devletindeki siyasi rollerin farklılaşmaya başlamasını açıklayabilmektedir. Zulu devlet oluşumunun nedenlerinin iki alternatif izahı, *Carneiro* ve *Service*'in birbirlerinden ayrılan teorik perspektiflerini bütünleştirmek için tartışılmıştır. İlk olarak Zulu Kralı Shaka'nın rolü, yalnızca Shaka'nın fetih mücadelesinin Zulu Krallığı'nın birleşmesi için araçsal olduğu ölçüde siyasi olarak anlamlı kabul edilmelidir. İkinci olarak Zulu siyasetindeki diğer gelişmeler, dağınık bir kabilede sistematik bir askeri devlete uzanan sınırlı yapısal değişiklikleri içermektedir. Doğuşu ve sonraki dönüşümleri dahil olmak üzere siyasi oluşumların analizi, "tek hatlı evrim (*unilinear evolution*)" terimleriyle değil, çok boyutlu süreçsel bir bakış açısıyla yapılmalıdır¹.

Keywords

*State Formation,
Circumscription
Theory,
Zulu Kingdom,
Institutionalized
Leadership,
Early State.*

Abstract

The origin and evolution of the 19th-century Zulu Kingdom are used to examine two competing state formation theories: *Robert Carneiro*'s circumscription theory and *Elman Service*'s theory of institutionalized leadership. Both theories partly clarify Zulu political developments. *Carneiro*'s theory explains the origin and territorial expansion of the Zulu empire, while *Service*'s theory can account for the beginning differentiation of political roles in the Zulu state. Two alternative explanations of the causes of Zulu state formation are discussed to integrate the diverging theoretical perspectives of *Carneiro* and *Service*. First, the role of the Zulu King, Shaka, should be considered politically relevant only inasmuch as Shaka's wars of conquest were instrumental for the unification of the Zulu Kingdom. Second, further developments in Zulu politics involved limited structural change from dispersed tribes to a unified military state. The analysis of political formations, including their origin and further transformation, should not be conducted in unilinear evolutionary terms, but from a multidimensional processual perspective.

^(*) Çeviri.
Hakem denetiminden geçmiştir.

Gönderim Tarihi: 29.12.2021, Kabul Tarihi: 20.07.2022.

^(**) Mathieu Deflem, "Warfare, Political Leadership, and State Formation: The Case of the Zulu Kingdom, 1808-1879", *Ethnology*, Vol. 38, No. 4 (Autumn, 1999), pp. 371-391.

¹ Paul Shankman'a bu makalenin hazırlanmasındaki yardımları için minnettarım. Ben de Robert L. Carneiro, Eve Darian-Smith, Paul Roscoe ve son olarak Elman R. Service'e bir önceki taslak üzerinde yararlı yorumları için teşekkür ederim. Makalenin daha önceki bir versiyonu Kuzeydoğu Antropoloji Derneği lisansüstü öğrenci makale yarışmasını kazanmıştır.

Zulu Krallığı'nın gelişimi, kapsamlı olarak belgelenmiş olup devlet oluşumu kavramının en dikkat çekici çalışma alanlarından biri olmaktadır. Zulu Krallığı'nın nispeten kısa bir süre içinde yükselişi, geniş bir alan üzerinde, şiddet ve korkuyla birlikte, güçlü bir şekilde genişlemesi ve Avrupalılar tarafından rejimin acımasızca devrilmesi uzun zamandır Afrika siyaset tarihçilerinin, antropologlarının ve sosyologlarının dikkatini çekmiştir. Bu makalede Zulu Krallığı'nın siyasi gelişimine devlet oluşumuna ilişkin iki farklı teori uygulanmaktadır: *Robert Carneiro*'nun sınırlanma teorisi² ve *Elman Service*'in kurumsallaşmış liderlik teorisi³. Bu iki teori devlet oluşumunun tarihsel çalışmalarında iki etkili bakış açısını temsil etmektedir ancak her iki teori de henüz Zulu Krallığı olgusu göz önüne alınarak incelenmemiştir. Her iki teorinin yaygın olarak kabul edilen analitik değeri ve Zulu siyasi yapısının evriminin tarihsel önemi göz önüne alındığında bu teorilerin test edilmemiş olması dikkat çekicidir. Çalışma Afrika iç siyasetinin önemli bir bölümü ışığında devlet oluşumuna ilişkin iki teorinin güçlü yanlarını ve sınırlarını belirlemek için değerli olabilecek bir incelemeyi üstlenecektir. Ayrıca Avrupa'nın siyasi süreçlerine yönelik neredeyse münhasır bir yönelim nedeniyle çok yaygın olarak tutulan devlet oluşumu süreçlerinin tüm kavramlarının bertaraf edilmesine yardımcı olabilecek fikirleri bulmaya gayret edecektir. Benim analizim, siyasal sistemlerin sömürge öncesi Afrika'sında (ve başka yerlerde) devlet oluşumu açısından tartışılacak kadar girift bir zamanda, özerk olarak geliştiği varsayımına dayanmaktadır ancak bu sistemlerin Avrupalı muadillerinden ayıran belirli zaman ve mekân koşullarını dikkate alan teorik modellerle açıklanması gerekmektedir.

Carneiro'nun sınırlandırma teorisi ve *Service*'in kurumsallaşmış liderlik teorisi ana hatlarıyla özetlendikten ve iki perspektifin mukayesesinden test edilebilir önermeler türetildikten sonra; Zulu Krallığı'nın oluşumundan imparatorluğun Avrupalılar tarafından yıkımına (1808-1879) kadar kısa bir tarihi sunulmuş ve Zulu siyasetinin *Carneiro* ve *Service*'in devlet oluşumu teorileri açısından Zulu siyasetinin evrimini ortaya çıkarabilecek faktörlerin izi sürülmüş, teorilerin güçlü yanlarını ve sınırlarını belirtilmiştir. Zulu siyasi süreçlerinin iki alternatif açıklaması da dikkate alınmıştır: Zulu krallarının rolü, bilhassa Shaka ve dağınık kabilelerden birleşik bir siyasi varlığa uzanan Zulu siyasal gelişmelerinin tabiatı. Zulu krallarının rolü ve Zulu siyasal gelişmelerinin tabiatı, *Carneiro* ve *Service*'in devlet oluşumuna ilişkin teorilerinin Zulu Krallığı'na uygulanabilmesinin tartışılmasına yol açmıştır. Siyasi oluşumların ve dönüşümlerin dinamik doğasını açıklamak için zorlayıcı ve bütünleştirici mekanizmaları birleştiren çok boyutlu bir siyasi süreç çerçevesine ihtiyaç duyulduğu ileri sürülerek sonuca varılmıştır.

DEVLET OLUŞUMUNA DAİR İKİ TEORİ

Siyasi sistemlerin tarihsel çalışmasında, münhasıran batı harici (*non-Western*) bağlamlarda, en önemli sorunlardan biri toplulukların devletli topluma dönüşümüdür. Dönüşüm, gruplardan kabilelere ve kabile şefliklerinden devletlere geçişte gözlenmektedir⁴. Gruplar siyasi organizasyonun en basit biçimleridir: Aileler soy bağı gruplarında örgütlenirken diğer bütünleştirici liderlik mekanizmaları büyük ölçüde mevcut değildir. Kabileler, farklı gruplarını soy bağına göre birleştiren büyük topluluklardır. Şeflikler siyasal rolleri farklılaştıran ilk sosyal biçimlerdir: Soylar, otoriter liderliği belirlemek için şefin soy grubunun diğerlerinin üzerine koyulduğu bir hiyerarşide sıralanır. Şefin gücü merkezî ve nispeten istikrarlıdır, ayrıca ekonomik düzen bir dereceye kadar şefin idaresi (emeğin organizasyonu ve servetin yeniden dağıtılması yoluyla) tarafından yapılandırılmıştır. Devletlerde hükümet, soy bağından ayrılmış ve son derece profesyonel bir iktidar organı olarak siyasi, ekonomik ve hukuki meseleleri çözmek için oluşturduğu kurumlarla merkezileşmiştir. Güç kullanımının veya tehdidinin meşru-

² CARNEIRO, Robert L.: "A Theory of the Origin of the State", *Science*, 1970, Volume 169, pp. 733-738 (A Theory).

³ SERVICE, Elman R.: *Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution*, W.W. Norton & Company, New York, 1975 (Origins).

⁴ FLANNERY, Kent V.: "The Cultural Evolution of Civilization", *Annual Review of Ecology and Systematics*, 1972, Volume 3, pp. 401-404; LEWELLEN, Ted C.: *Political Anthropology: An Introduction* South Hadley, Bergin & Garvey, Massachusetts, 1983, pp. 18-38; WALTER, Eugene V.: *Terror and Resistance: A Study of Political Violence*, Oxford University Press, New York, 1969, pp. 56-86.

laştırılmış tekeli devletlerin göze çarpan özelliklerinden biridir. Gruplardan devletlere geçiş konusunda küçük bir ihtilaf vardır ancak *Carneiro* ve *Service*'in devlet oluşumu teorileri bu siyasi dönüşümün koşulları konusundaki tartışmalarda iki önemli ve rakip bakış açısını temsil etmektedir.

Harp ve Sınırlandırma

Robert Carneiro'nun sınırlandırma teorisi devletlerin oluşumunu düzenli ve belirli bir kültürel sürecin sonucu olarak açıklamıştır⁵. *Carneiro* farklı devletlerin dünyanın çeşitli dönemlerinde farklı tarihsel zamanlarda bağımsız olarak ortaya çıktıklarından dolayı, kökenlerinin genel bir teori tarafından açıklanması gerektiğini ileri sürmektedir. *Carneiro*'ya göre savaş, devletlerin ortaya çıkmasında en belirleyici rolü oynamakla birlikte savaşla birlikte üç sosyo-ekolojik koşulun da karşılanması gerekmektedir.

Öncelikle, devletler tarım arazilerinin varlığının kısıtlı olduğu alanlarda ortaya çıkmaktadır. Devletlerin tarım arazilerinin seyrek olduğu alanlarda ortaya çıkması, çevresel sınırlamanın ekolojik koşulunu ifade etmektedir. Tarım arazileri kolayca erişilebilir olduğunda savaş köylerin dağılmasına yol açacaktır çünkü temel geçim kaynakları başka bir yerde kolayca bulunabilecektir. Öte yandan ekilebilir arazinin sınırlarına ulaşıldığında köyler artık başka bölgelere yayılamamaktadır. Sonra tarımsal kaynak elde etmek için savaş başlamakta ve bazı köyler daha baskın gruplaşmalar tarafından siyasi olarak boyunduruk altına alınmaktadır. Eskiden özerk olan köyler böylece daha büyük siyasi oluşumlara dahil olmuştur: Şeflikler oluşmuş ve en üstün şefin kontrolü altına girmişlerdir. Arazi üzerinde artan rekabet daha büyük siyasi birimler (bileşik ve konsolide şeflikler) oluşturmak için savaş ve siyasi boyun eğdirme sürecini hızlandırmaktadır. Nihayetinde, bir bölge yeterince büyük olduğunda ve kesin bir şekilde çevrelendiğinde içsel olarak farklılaşmış ve son derece merkezi devletler oluşmaktadır. Sonra da savaş kahramanları yasaları kararlaştırmak ve uygulamak için siyasi vazifeleri üstlenmektedir: vergileri toplamak, işgücünü organize etmek ve savaşacak yeni askerleri seçmek.

Kaynak temerküzü, savaşın devlet oluşumuna yol açmasının ikinci koşuludur. Kaynak temerküzü, sömürülebilir alanların tamamen işgal edilebilmeleri için bir bölgedeki gıda erişiminin kısıtlanabileceği olgusunu ifade eder. Gıda erişimi kısıtlandığında, ekilebilir arazi üzerindeki rekabet artacaktır. Ekilebilir arazi üzerindeki rekabet, siyasi toplulukların birleştiği ve nihayetinde siyasi boyun eğdirme süreçlerinin ilerlemesi yoluyla bir devlet oluşturacak kadar kızılabilen çatışmalara ve savaşa yol açacaktır.

Son olarak *Carneiro*, nüfus baskısının, sosyal sınırlandırmanın ve savaşın devlet oluşumuna nasıl yol açtığını açıklayabileceğini savunmuştur. Nüfus baskısı mevcut araziye göre nüfusun yoğunluğunu ifade eder. Bir bölgenin merkezine yakın köylerdeki yüksek nüfus yoğunluğu, tarım arazilerini işgal etmek için artan baskılara neden olabilmektedir. Savaş ortaya çıkar, giderek yoğunlaşır ve tarım arazilerinin fethine dönüşür. Böylece savaş daha büyük siyasi birimlerin oluşmasına neden olmakta ve nihayetinde devlet oluşumuna vücut vermektedir. Devletin bölgesel sınırlarına, yeterince konsolide olmuş grupların kendisine denk derecede sofistike diğer toplumsal oluşumlarla bulunduğu noktada ulaşılır. Devletin coğrafi yayılımı sosyal sınırlandırma nedeniyle durdurulmuş olur.

Merkezi Liderliğin Kurumsallaşması

Elman Service devlet oluşumunun kökenini merkezî liderliğin kurumsallaşması sürecine yerleştirmiştir⁶. Liderlik, bir kişinin veya bir grubun itaatini idare etmenin ve/veya direnişine karşı mücadele

⁵ CARNEIRO, Robert L.: "A Theory of the Origin of the State", *Science*, 1970, Volume 169 (A theory), pp. 733-738; CARNEIRO, Robert L.: "The chieftdom: precursor of the state", (Ed.) JONES, Grant D. / KAUTZ, Robert B.: *The Transition to Statehood in the New World*, Cambridge University Press, New York, 1981 (The Chieftdom), pp. 834-871; CARNEIRO, Robert L.: "The role of warfare in political evolution: past results and future projections", (Ed.) AUSENDA, Giorgio: *Effects of War on Society*, Center for Interdisciplinary Research on Social Stress, San Marino, 1992 (The Role), pp. 87-102.

⁶ SERVICE, *Origins*.

etmenin görece bir kabiliyeti olarak tanımlanan güç kullanımını ifade eder. Bir topluluğun devlet haline gelebilmesi için siyasal örgütlenmesinin liderlik gücünün sadece hiyerarşik ilişkiye dayanan bir otoriteye değil, aynı zamanda güç tekeli tasdik edecek bir hukuk sistemine dayanacak şekilde gelişmesi gerekmektedir. Kalıtsal aristokrasiye dayanan başlangıçtaki liderlik biçimi, dağıtımına dayanan ve saray ekonomisine (*redistributive economy*) benzer bir ekonomik model sağlayan bürokratik bir sisteme dönüşebilmektedir. Devletin ortaya çıkışı siyasal iktidarın merkezi bir bürokraside biçimsel olarak kurulmasıyla oluşan bir süreçtir.

Eşitlikçi toplumlarda (gruplar ve kabileler) pekiştirme mekanizmaları geleneksel hısımlık yapısı içinde bir ödül ve ceza sistemiyle çalışmıştır. Topluluk; alışkanlıklara, geleneklere ve içsel güce dayalı olarak sorunlarını gayri resmi bir şekilde çözebilecek kadar küçük olduğundan, toplulukta davranışı düzenleyen resmi bir yasa yoktur. Liderlik süreklilik ihtiva etmeyip süresiz sayılabilecek ve üçüncü bir kişi olarak müdahale etme gücünden ziyade bir bireyin karizmatik nitelikleri, kamuoyuna duyarlılığı ve doğru nasihatleri nedeniyle kabul görmüştür. Uyuşmazlıklardaki arabuluculuk büyük ölçüde yargıdaki uzlaşmaya dayanmıştır. Bir anlaşmazlık kolayca çözülemediğinde umumi bir düello ihtilafı çözmüş veya farklı topluluklar söz konusu olduğunda kuralı ihlal eden kişi kendi hısımları tarafından cezalandırılmıştır. Topluluklar arasındaki savaş her zaman önlenememiştir ancak gruplar arası evlilikler ve farklı topluluklar arasındaki mübadele barışı korumak için önemli araçlar sunmuştur.

Şeflikte liderin kişisel gücü, vazifeler hiyerarşisi oluşturmak için kurumsallaşmıştır. Bu otorite hiyerarşisi, mal ve hizmetlerin topluma yeniden dağıtılmasına ve böylece hısımlık yapısının siyasi öneminin azaltılmasına hizmet etmiştir. Şef emeğe hükmetmiş ve malların nasıl ve kime tahsis edildiğine karar vermiştir. Bir şeflikteki liderlik, aşiret toplumlarına göre daha köklü ve merkezîdir ayrıca siyasal örgütlenmenin sınırları daha belirgindir. Şeflikler ideolojik olarak liderin karakterinin oğullarına özellikle de ilk doğanlara (*primogeniture*) iletildiği inancı ve liderin otoritesine atfedilen doğaüstü konumuyla desteklenmiştir. Şeflikler arasındaki anlaşmazlıklar büyük ölçüde bölgesel grupların geleneksel gayri resmi yaptırımlarıyla çözülmüştür. Arabuluculuk mirası şeflik aristokrasisine kalmıştır, böylece yaşlıların hısımlık temelli statüsü kademeli olarak değersizleşmiştir. Artan siyasi merkezileşme, şeflerin anlaşmazlıklara müdahale etmesini ve savaşı komuta etmesine olanak sağlamış ancak mübadele ve barışı korumanın diğer araçları da dış ilişkilerin düzenlenmesinde eşit derecede önemli olmuştur.

Service, eşitlikçi toplumlardan devlet toplumlarına geçişte şeflikleri bir ara basamak olarak görmektedir. Siyasi devletlerin en önemli özelliği merkezi otoritenin resmi olarak düzenlenmiş kurumlarda tamamen yerleşik ve kurumsallaşmış olmasıdır. Devlet kontrolündeki yasalar resmîdir ve yargı kurumları üçüncü kişi olarak hareket etmekle görevlendirilmiştir. Şefliklerin aksine devletlerin siyasi yapısı tamamen farklılaşmıştır, görünür haldedir ve toprakla sınırlandırılmıştır. Devletler hem ülke sınırlarının içinde kalanlara, baskıcı yasaların resmi bir yargı ve ceza sistemi sayesinde, hem de ülke sınırlarının dışında kalanlara, teşkilatlanmış bir düzenli ordu sayesinde, cebri şiddetin kullanılmasının veya kullanılma tehdidinin üzerinde tekeldir.

Çevrelenmiş Savaşa Karşı Kurumsallaşmış Liderlik

Carneiro ve *Service*'in teorilerinin karşılaştırılması, bakış açılarının bazı zıt özelliklerini ve modern devlet kuramlarındaki iki farklı entelektüel geleneğe dayandıklarını vurgulamaktadır. *Carneiro*'nun devlet oluşumu teorisi, ekilebilir toprakların fethine yönelik savaşın belirli sınırlandırma koşullarında devlet oluşumunun merkezi mekanizması olduğunu ileri sürmektedir⁷. *Carneiro* insanların egemenliklerinden gönüllü olarak vazgeçmelerinin beklenmemesi gerektiğini varsaydığından toplumsal sözleşmeye veya iş birliğine dayalı gönüllü veya bütünleştirici devlet teorilerini reddetmiştir. Aksi-

⁷ Devlet oluşum teorilerinin genel tartışmaları için, özellikle batılı olmayan toplumlar için geçerli olduğu gibi, bkz. *Carneiro* ve *Service*'in kuramları arasındaki zıtlıklar *Carneiro*'da ele alınmıştır, *A Theory: 733-734, Cross-currents: 760-762, The Circumscription*; GRABER/ROSCOE *Introduction*; HAAS *The Evolution: 71-85, 133-136*; SCHACHT, *Circumscription*; SERVICE, *Origins* ve ROSCOE *From Big Men*.

ne fetih mücadelesinde ortaya konan “rekabetçi dışlama” ilkesi devletlerin kökenini açıklamak için en önemli güçtür⁸. Savaşı, devlet oluşumunun ilk itkisi olarak kabul etmiştir çünkü verimli bir toprak üzerindeki bir mücadelede savunma veya saldırı amacıyla ortaklaşa hareket eden köyler arasındaki ittifaklar eskiden otonom olan köylerin birleşmesine yol açmıştır.

Carneiro'nun sınırlandırma teorisi, *Herbert Spencer*'in çalışmalarına açık bir minnettarlık ortaya koymaktadır. *Spencer*'in evrimci sosyolojisinde devletin oluşumunu siyasal farklılaşma ve bütünleşme sürecine bağlamıştır. Evrim, esasen askeri kökenlidir ve savaş için giderek büyüyen örgütlenme daha küçük toplulukların daha büyük topluluklara dâhil olmasına neden olmuştur: “*Askeri örgütlenme, diğer tür örgütlenmelerin yolunu açan birincil örgütlenme türüdür*”⁹. Başarılı savaşçılar askeri ve siyasal egemenliğe dayanan bir birlik kurmak için siyasal liderler olabilirlerdi. *Spencer* bu dönüşüm sürecinin genel olarak maddi koşullar ve özellikle çevresel kısıtlamalar tarafından belirlendiğini (veya engellendiğini) savunmaktadır¹¹. *Carneiro*'nun sınırlandırma teorisi, *Spencer*'in çevresel kısıtlama koşulları altında toprak fethine ve eski otonom toplulukların boyun eğdirilmesine yönelik olan dışsal rekabeti vurgulayan evrimsel bakışıyla örtüşmektedir.

Service'in kurumsallaşmış liderlik teorisi, öncelikle devlet oluşumuna yol açan içsel bütünleştirici sürece odaklanmıştır. *Service*'e göre devletlerde liderlik ilk etapta hegemonyasını korumaya çalışır ve bu nedenle merkezileştirilmelidir ve işlevsel olarak farklılaşan siyasal rollere ayrıştırılmalıdır. *Service*, istisnai durumlarda devletlerin güç kullanabileceğini ve savaşa girebileceğini kabul etmiştir ancak normal şartlar altında sınırlı kaynakların dağıtımı ve bir hukuk sisteminin kurulmasıyla barışı sürdürme mekanizmalarının varlığı daha önemlidir. Siyasal liderlik bu amaca ancak farklı siyasal roller merkezi olarak kurumsallaştırdığında ulaşabilir.

Service'in kurumsallaşmış liderlik teorisi, *Max Weber*'in devlet teorisinden türemiş gibidir. Savaş, *Weber*'in devlet teorisinde küçük bir rol oynamaz¹², *Weber* devleti belirli bir toprak üzerindeki güç tekeli açısından tanımlamıştır. *Weber*, fiziksel güç kullanımının veya güç kullanma tehdidinin devlete özgü bir araç olduğunu savunmuşken, güç kullanımını devletin daha da gelişmesi için tek başına yeterli bir koşul olarak görmemiştir. Devlet iktidarının resmi olarak yürürlüğe konan bir yasa sistemi tarafından meşrulaştırılması ve devlet kontrol araçlarının işlevsel olarak uzmanlaşmış bir bürokratik aygıtta tahsisine gerekmektedir. Böylece devlet, bürokratik otoritenin (iç ve dış zorlama, yasama, adalet ve idare) ve bürokratik yönetimin (piyasa ekonomisini düzenlemek) çeşitli işlevlerini yerine getirebilmiştir. *Service*'in teorisi de devletin oluşumunda baskıcı kuvvetin başlangıçtaki ilişkisini inkâr etmemiştir ancak *Weber* gibi *Service* de baskıyı askeri tehdidi sürdürmek için siyasal rollerin farklılaşması ile takip edilmesi gereken asgari bir koşul olarak görmüştür. Bu süreçte *Service*, *Weber*'in karizmatik, geleneksel ve rasyonel meşruiyet arasındaki ayrımı eşitlikçi toplumlar, şeflikler ve devletlerde sırasıyla liderliğin doğasına karşılık geldiğini varsaymıştır¹³. Buna ek olarak *Service*, liderliğin kurumsallaşmasını, ekonomik ürünlerin adilane idaresinin bir gerekliliği olarak tasavvur etmiştir (Marksist düşüncenin aksine).

Özetle, *Carneiro*'nun ve *Service*'in teorileri iki konuda birbirleriyle zıtlamıştır: a) *Service*'in bütünleştirici yaklaşımındaki yaptırım ve yeniden dağıtım sisteminin geliştirilmesine karşılık *Carneiro*

⁸ CARNEIRO, Robert L.: “Political expansion as an expression of the principle of competitive exclusion”, (Ed.) COHEN, Ronald / SERVICE, Elman R., *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution*, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978 (Political), pp. 205-223.

⁹ SPENCER, Herbert: *The Principles of Sociology, Volume II-I*, D. Appleton and Company, New York, 1896.

¹⁰ SPENCER, p. 280.

¹¹ SPENCER, pp. 268-272.

¹² WEBER, Max: “Politics as a vocation”, (Ed.) GERTH, Hans Heinrich / MILLS, Charles Wright: *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York, 1958, pp. 77-128; WEBER, Max: “Political Communities”, (Ed.) RHEINSTEIN, Max: *Max Weber on Law in Economy and Society*, Harvard University Press, New York, 1954 (Politics), pp. 338-348.

¹³ SERVICE, *Origins*, p. 40.

kendi bakış açısında sınırlanmış savaşa baskın bir rol biçmiştir; b) *Carneiro* devletin kökenini açıklamak için dağınık köylerin bölgesel birleşimini vurgulamış, buna karşılık *Service* bir devlet oluşumu sürecini aydınlatmak için bürokrasideki siyasal kurumların işlevsel farklılığına atıfta bulunmuştur. Bu konular sonraki bölümlerde Zulu Krallığı olgusuyla ilgili iki teorinin de güçlü yönlerini ve sınırlarını değerlendirmek için önemli bir kılavuz işlevi görecektir.

ZULU KRALLIĞI'NIN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ¹⁴

Zulu siyasal yapısının tarihsel gelişiminde üç döneme dikkat çekilmiştir. Her dönem, Zulu yönetiminin doğasındaki belirgin kırılmaları göstermiş ve Güney Afrika'daki Zulu Krallığı'nın oluşmasına yol açmış, kayda değer olaylarla karakterize olmuştur. 1808'deki kuruluşundan 1879 Anglo-Zulu savaşındaki yıkılışına kadar beş kral Zulu Krallığı'na hükmetmiştir.

Zulu Krallığı'nın Temelleri

Zulu Krallığı'nın tarihi, Güneydoğu Afrika'daki Bantu nüfusunun Nguni dilini konuşan bir grubu olan Mthethwa'nın şefi Dingiswayo'nun hükümdarlığı ile başlamıştır. 1808'den 1818'e kadar süren hükümdarlığı sırasında Dingiswayo Mthethwa bölgesini çevreleyen birçok şefliği fethetmiştir. Dingiswayo'nun fetih mücadelesinin ana dürtüsü farklı topluluklar arasındaki iç çatışmaları sona erdirmeye ve toplulukları tek bir boyunduruk altında toplama arzusu olmuştur. Dingiswayo'nun askerî seferleri büyük ölçüde başarılı olmuştur çünkü Dingiswayo farklı soylardan askerleri birleştirmiş ve onları yaşa dayalı bir düzenle yeniden yapılandırmıştı. Bu askeri yeniden yapılanma toprak temelli hısımlık ilişkilerinin etkisini zayıflattığı için önemli sosyo-politik sonuçlar doğurmuştu. Dingiswayo aynı zamanda fethedilen bölge üzerindeki gücü merkezileştirerek siyasal düzeni de değiştirmişti. Mağlup şefler onun hâkimiyetini kabul ettiklerinde veya o, mağlup şefleri sadık adamları olarak ilan ettiğinde şeflerin üzerindeki hâkimiyeti artmıştır. Dingiswayo'nun güç kullanımının savaş hali olmadığına nispeten ılımlı olduğu söylenmiştir ve Dingiswayo onun gücüne boyun eğip haraç teklif eden şefliklere büyük ölçüde dokunmamıştır.

O zamanlar yaklaşık 2.000 kişiden oluşan küçük bir soy olan Zulular, Mthethwalılar tarafından fethedilmiştir. Zulu reisinin gayrimeşru oğlu Shaka Mthethwalılara sığınmış ve ordularına katılarak en cesur savaşçılarından biri olmuştur. Zulu şefi öldüğünde Shaka iktidarı ele geçirmiş ve Zulu topluluğunu, Mthethwa askeri düzeni gibi, soy bağı yerine yaşa dayalı bir askeri düzenle organize etmiştir. Dingiswayo 1818'de Ndwandwe topluluğuyla savaşırken ölmüştür. Bundan sonra Shaka Dingiswayo'nun meşru varisini öldürmüş, yeni Mthethwa şefi olarak kendi adamlarından birini atamıştır ancak kısa süre sonra Zulu kontrolü altındaki Mthethwa alaylarını da ele geçirmiş ve kendini Zulu Krallığı'nın yeni hükümdarı olarak ilan etmiştir.

Gözdağına Dayalı Despotizm Dönemi

Shaka'nın hükümdarlığı Zulu Krallığı tarihinde önemli bir aşamaya işaret etmektedir. Shaka iktidarı ele geçirdikten sonra ordunun örgütlenme disiplinini daha da geliştirmiştir. Assegai'yi (kısa ve ucu sivri bir mızrak) orduya kazandırmış ve orduyu düşmanı kalkandan kalkana (*shield-to-shield*) oluşan bir düzende kuşatması için eğitmiş, böylece ordusunu rakip savaşçıları kalbinden bıçaklayabilir hale getirmiştir. Askeri teknikteki bu yenilikler muazzam bir siyasi öneme sahip olmuştur. Askeri aygıtın verimliliği Shaka'nın çok sayıda şefliği tek bir oluşumda toplamasına ve yenilen birlikleri Zulu ordusuna dâhil etmesine olanak sağlamıştır. Bazı şeflikler diğer bölgelere dağılabilmiş olsa da Shaka'nın savaşları öncesinde özerk olan yaklaşık 300 şefliğin Zulu Krallığı'na katmıştır.

¹⁴ Zulu devletinin evriminin bu sunumu büyük ölçüde Walter, *Terror*: 109-243; Gluckman *The Rise, The Individual*; Gump, *The Dust*; Ritter *Shaka*; ve Romm *Political*'a dayanmaktadır. Becker *Rule*; Guy *The Destruction*: 3-40; Laband, *Kingdom*; Morris, *The Washing* ve Thompson, *Co-operation*: 336-364 gibi ek materyaller de kaynak olarak kullanılmıştır.

Krallık'ın siyasi yapısı Shaka rejimi sırasında önemli ölçüde değişmiştir, Shaka savaşçılarına bekâr kalmalarını emretmiş ve yaşlarına göre derecelenmiş alayların örgütlenmesini kendi şahsına bağlı hale getirmiştir, geleneksel hısımlık bağlarını ve büyüklerin (*elders*) etkinliklerini merkezi otoritesi lehine daha da zayıflatmıştır. Shaka ayrıca Zulu büyücülerinin iktidarını etkisiz hale getirmek için şiddete başvurmuş, böylece büyüye ilişkin konuları da tekeline almıştır. Buna ek olarak savaşta korkaklık etmiş olanlar, Shaka'nın annesine kötü davranmış akrabalar ve Shaka tarafından keyfi olarak rastgele seçilmiş herkes yakalanıp öldürülmüştür. Ama Shaka'nın otoriter yönetimi kırılğan bir yetkilendirilmiş şeflik iktidarı sistemine dayanmıştır. Shaka'ya kraliyet *kraalinde* (merkezinde kralın evinin ve büyükbaş hayvan sürüsünü koruyan çitlerle çevrilmiş alanın bulunduğu kraliyet hanesi) eşlik eden bir şeflerden oluşan bir kadro yardımcı olmuştur. Shaka emellerini yerine getirmek için şeflere ihtiyaç duysa da şeflerin güçlerini sınırlamaya ve aralarında rekabet uyandırmaya dikkat etmiştir, böylece şefler birbirlerini göz hapsinde tutmuşlar fakat Zulu'nun iradesine asla karşı gelmemişlerdir.

Shaka'nın otoriter yönetiminin istikrarsız dengesinin şeflerin çoğulluğuna bağlı olması ve hem kendi topraklarında hem de dış topraklarda gözdağı ve şiddet ile tüketilmesi, bu dengenin sürdürülebilirliğini sonlandırmıştır. Annesi öldükten sonra Shaka'nın gözdağına dayanan sistemi tamamen kontrolden çıkmıştır. Yeterli kederi göstermeyenler katledilmiştir ve Shaka tebaası arasında cinsel ilişkinin yasak olduğunu, bir yıl boyunca hiçbir ineğin sağılmayacağını ve ekin ekilmeyeceğini ilan etmiştir. Yıkım ve kurban verme rejimi sonunda halkın Shaka'ya olan güveni zedelenmiş ve halk arasında isyana neden olmaya başlamıştır. 1828'de ikisi Shaka'nın kardeşi olan üç suikastçı onu bıçaklayarak öldürmüştür. Suikastçılardan biri ve Shaka'nın kardeşi olan Dingane diğer suikastçı arkadaşlarını öldürmüş ve Zulu'nun yeni kralı olmuştur.

Dingane'in yönetimi Shaka rejiminin Zulu siyasi düzenini ne ölçüde derinden etkilediğini ve değiştirdiğini açıkça göstermektedir. Dingane başlangıçta ülkede barış ve mutluluğu geri getirme sözü verirken gözdağına ve yığlıya dayanan sistemi hızlıca geri getirmiştir. Shaka'nın ölümü merkezi siyasi düzenin zayıflamasına neden olmuş, böylece onun yönetimi altında birleşen farklı kabileler kendilerini Zulu otoritesinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Krallığı bir arada tutmak için Dingane, Shaka'nın hükümdarlığı sırasında ortaya çıkan şiddet yöntemlerine başvurmadan başka bir yol bulamamıştır. Topraklara yeniden sirayet eden korku Zulu Krallığı'nın komşusu olan Avrupalılarla ilişkilerini giderek çalkantılı hale getirmiştir. Shaka rejimi sırasında bölgedeki İngiliz ve Boer yerleşimciler büyük ölçüde Shaka ordusunun askeri kudretine karşı koyamadıkları için Zulu yönetimine müdahale etmemişlerdir. Ancak Avrupalıların varlığı güçlendikçe ve Avrupalıların Zulular ile ticaretinin ekonomik avantajları azaldıkça Zulu siyasi gelişmelerinin bağımsızlığı dalgalanmıştır. Dingane'in kardeşi Mpande Avrupalılara katılmış ve askeri güçlerini birleştirerek Zulu kralına karşı ayaklanmış. Dingane Svaziland'a çekilmiş ama 1840'ta Zulu tahtını ele geçiren Mpande'nin gönderdiği suikastçılar tarafından öldürülmüştür.

Zulu Krallığı'nın Çelişkileri ve Çöküşü

Zulu siyasi düzeninin despotik doğasının bazı özellikleri Mpande'nin iktidarı sırasında canlı ve ayakta kalabilmişken gözdağının boyutu genel olarak etkisini yitirmiştir. Mpande'nin yönetimi seleflerinin rejimlerine kıyasla barışçıl olmuştur. Mpande kanlı fetih seferlerine girmek yerine askeri birlikleri ekonomik dağıtım sistemine entegre etmiştir. Dolayısıyla siyasi sistem daha konsolide hale gelmiş ve ekonomik açıdan meşru bir rejime işlevsel olarak farklılaşmıştır. Ancak aynı zamanda resmi olarak hala Kralın sadık görevlileri olarak kabul edilen şefler kendileri için daha özerk bir güç üstlenmeye başlamışlardır. Siyasi uzlaşmazlıklar ve merkezi sistemin zayıflaması Zulu siyasi düzeninin geçici olmasının ilk göstergelerini işaret etmektedir. Mpande 1872 yılında, 30 yıldan fazla hüküm sürdükten sonra doğal ölümle öldüğünde, oğlu Cetshwayo Zuluların yeni kralı olmuştur.

Cetshwayo'nun hükümdarlığı kısa ömürlü olmuştur. Zulu şefleri Kral'ın otoritesine ket vurmaya başlamış, Cetshwayo onların rızası olmadan ülke çapında önemli kararlar alamaz hâle gelmiştir. Av-

rupa'nın Zulu devleti üzerindeki baskıları da güçlendi. 1873'te Natal İçişleri Bakanı Theophilus Shepstone, Cetshwayo'ya taç giydirmişti fakat Cetshwayo'nun düşündüğü gibi taç giydirilmesinin nedeni onun bağımsız krallık otoritesini tanımak değil, aksine Zulu Kralı'nın egemenliğinin İngiliz sömürge yönetimiyle bağdaşmaması olmuştur. Cetshwayo'nun taç giyme töreni Zulu Krallığı'nın sadece İngiliz İmparatorluğu'nun merhameti sayesinde var olduğunu sembolize etmiştir. 1878'de, Güney Afrika İngiliz Yüksek Komiseri Bartle Frere, Cetshwayo'nun Zulu ordusunu dağıtmasına, infazları durdurmasına, Shepstone'un Cetshwayo'nun taç giyme töreni sırasında tavsiye ettiği gibi misyonerlere öğretme özgürlüğü vermesine ve genç Zulu erkeklerine evlenme özgürlüğü sağlanmasına dair bir ultimatom vermiştir. Zulu Kralı bu taleplere uymayı reddettiğinde Zulu ve İngilizler arasında birbiri ardına gelen kanlı çatışmalar 1879 Anglo-Zulu savaşına yol açmış ve ardından Zulu Krallığı İngiliz sömürge yönetimi altına alınmıştır. Cetshwayo daha sonra İngiltere'ye gitmiş ve Kraliçe'ye kendisine ait kraliyet statüsünü geri vermesi için çağrıda bulunmuştur. Bu statü birkaç kısıtlama koşuluyla geri verilmiş ve Cetshwayo'ya tekrar Zulu Kralı sıfatıyla taç giydirilmiştir. Zulu ve Zibhebhu kabilesi arasındaki askeri çatışma sonucunda Zibhebhu kabilesi bir zamanların kudretlisi olan Zulu Krallığı'na son darbeyi indirmiştir. Cetshwayo, Zibhebhu ile olan çatışmadan kaçmış ve 1884'te ölü bulunmuştur. Üç yıl sonra Zulu toprakları İngiliz himayesi altında ilan edilmiş ve 1897 yılında Natal'ın bir parçası olmuştur.

ZULU DEVLET OLUŞUMUNA DAİR KURAMSAL AÇIKLAMALAR

Zulu Krallığı'nda Sınırlandırılma ve Kurumsallaşmış Liderlik

Zulu Krallığı'nın evriminin daha önce bahsedilen teorilere dayanarak incelenmesi Zulu siyasi yapısının Carneiro'nun savaşın rolü hakkındaki iddiasına uygun olduğunu göstermektedir. Bu konudaki veriler çok kuvvetlidir ve savaşmanın önceleri dağıntık bulunan kabileleri birleştirerek tek bir ulusa (*nation*) çevirdiği konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Dingiswayo'nun yönetimi altında başlatılan ve Shaka tarafından ivmesi arttırılan fetih mücadelesi Zulu Krallığı'nın kayda değer coğrafi genişlemesinin ana itici gücü olmuş ve daha önce bağımsız olan birçok şefliği birleşik siyasi bir düzenin altında toplamıştır.

Carneiro'nun savaşı devlet oluşumu için bir sebep olarak gördüğü koşullara da destek bulunabilmektedir. Öncelikle, çevresel sınırlama ile ilgili olarak, Zulu Krallığı bir kez geniş bir bölge üzerinde yayıldıktan sonra gerçekten de coğrafi sınırlar tarafından çevrelenmişti. Kabileler birliği doğuda Hint Okyanusu'ndan batıda Buffalo Nehri'ne, kuzeyde Phongolo ve Mhkuze nehirlerinden güneyde Thukela Nehri'ne kadar uzanmaktaydı¹⁵. İkinci olarak, kaynak temerküzünün de krallığın oluşumunda bir rolü olmuştur. Kıyı bölgesi büyük ölçüde insanlar veya sığırlar için uygun olmayan çalılıklarla kaplıydı. Ancak daha iç kesimler sığır çobanlığı için uygun şeker otunu ve Zulu halkının çoğunluğu barındırmaktaydı¹⁶. Tarımsal kaynakların temerküzü aynı zamanda nüfus baskısı unsuruyla da ilgili olmaktadır. Zulu topraklarının (*Zululand*) merkezinde stok oluşturmak için bulunan gıda mevcudiyeti daha yüksek nüfus yoğunluğuna neden olmuş, bu durum da diğer bölgelere göçlere yol açmıştı. Ancak komşu bölgeler zaten işgal edilmiş olduğundan veya ekolojik olarak sürdürülebilir bir yaşama alanı sunmadığından nispeten yüksek nüfus oranı da göz önüne alındığında bölgedeki üretimi artırmanın sınırları vardır. Nüfus yoğunluğu ve kullanılabilir alanların varlığı arasındaki dengesizlik hayati kaynaklara erişim için yoğun bir mücadelenin ve şiddetin patlak vermesiyle sonuçlanmıştır¹⁷. Zulu krallarının başlattığı fetih mücadelesi bu sosyo-ekolojik koşullarda iç çatışmaları nötralize etmek ve diğer

¹⁵ GUY, Jeff J.: *The Destruction of the Zulu Kingdom: The Civil War in Zululand, 1879-1884*, Longman, London, 1979 (The Destruction), pp. 3-5; WALTER, Eugene V.: *Terror and Resistance: A Study of Political Violence*, Oxford University Press, New York, 1969.

¹⁶ GUMP, James: "Ecological Change and Pre-Shakan State Formation", *African Economic History*, 1989, Number 18 (Ecological), pp. 57-71.

¹⁷ GUY, *Ecological*, pp. 9-10; STEVENSON, Robert F.: *Population and Political Systems in Tropical Africa*, Columbia University Press, New York, 1968, pp. 40-52.

bölgelerde ekilebilir topraklar aramak için önemli bir ivme bulmuştur. Ek olarak, çevresel sınırlamanın daha önce bahsedilen öneminin sosyal sınırlama unsuruyla birlikte göz önünde bulundurulması gerektiği unutulmamalıdır. Zulu Krallığı fiziksel sınırlarla sınırlandırılrsa da bu sınırlar aynı zamanda farklı sosyo-politik oluşumlar arasındaki bölünmeleri de tayin etmiştir. Zuluların hareket özgürlüğü imkânı kuzeyde Swazi ve Tembe Thonga, batıda Boers ve Basuto güneyde ise İngilizlerin varlığıyla sınırlandırılmıştır¹⁸. Bu sınırlamalar fiziksel sınırlardan daha fazlasını ifade etmektedir: Siyasi açıdan önemli faaliyetler doğal sınırların belirlediği hudutlar tarafından mümkün veya olanaksız hale getirilmekte ve ayrıca bu sınırlar görece iyi kurulmuş sosyal birimleri de birbirinden ayırmaktadır.

Service'in teorisi de Zulu devlet oluşumunu açıklamak için kıymetlidir. Siyasi rollerin farklılaşması göz önüne alındığında şefliğin işlevinin zaten Dingiswayo döneminde genişlemiş olduğu görülmektedir. Örneğin anlaşmazlıkların çözümü Zulu kralı ve sadık şeflerinin kontrolüne geçmiştir. Daha sonraki gelişmeler liderliğin kurumsallaşmasını ve bir dereceye kadar uzmanlaşmış siyasi roller arasındaki farklılaşmayı arttırmıştır¹⁹. Shaka rejimi sırasında akrabalık bağları yaşa dayalı alayların oluşturulmasıyla zayıflamıştır. Askeri sistem (tamamen olgunlaşmış siyasi roller olmadan) ön plana geçmiş ve Zulu siyasetinin baskın değerleri savaşa ilişkin olmuştur²⁰. Shaka'nın yönetimi merkezileştirilmiş ve otoriterdir ama yine de yerel şefler bazı özerk güçleri korumuşlardır. Dingane şefleri merkeze getirmiş egemen otoritesini daha da güçlendirmiştir. Yönetiş işlevleri Mpande'nin yönetimi altında daha da kurumsallaşmıştır. Mpande, oğullarını önemli idari ve ekonomik konumlara yerleştirmiş, böylece veraset temelli bir siyasi sistem daha olası hale gelmiştir. Bazı uyuşmazlıkları resmi bir yasa ile düzenlenebilecek hale gelmiştir (örneğin kral tek başına infaz emri verebilecektir).

Service'in teorisi aynı zamanda liderliğin ekonomik rolüne de işaret etmektedir: Lider kendi toplumunu korumak için kaynakların eşitlikçi (ya da eşitliği meşrulaştırabilmiş) şekilde dağıtımını sağlamak zorundadır. Nitekim Zulu savaşında ele geçirilen mallar yalnızca kraliyet *kraalinde* stoklanmak için istiflenmemiş, aynı zamanda daimî orduyu sürdürmek ve geniş Zulu nüfusu arasındaki onur ve ödül sistemini kontrol etmek için de kullanılmıştır. Shaka ele geçirdiği ganimeti savaşçıları arasında dağıtmıştır ama özellikle Dingane ve Mpande döneminde kralın ödül ve yiyecek dağıtımını gözdağına dayanan iç sisteme karşı önemli bir denge sağlamıştır. Siyasi liderliğin ekonomik açıdan işlevsel kurumsallaşması Mpande ve Cetshwayo döneminde artık savaşa girişmeyen askeri alayların sığırlara bakması ve yiyecek dağıtımını güvence altına alınmasıyla daha da genişlemiştir²¹. Zulu Krallığı artık siyasi olarak kontrol edilen, merkezi bir ekonomi ve hukuk sisteminin başlangıcına sahip olmuştur.

Teorilerin Güçlü Yanları ve Sınırları

Bu analize dayanarak *Carneiro* ve *Service*'in teorilerinin her ikisi de Zulu devlet oluşumu ile ilgili verilerle örtüşmektedir. Ancak teoriler arasındaki keskin zıtlıklar her iki teorinin de basitçe kabul edilmesine izin vermemektedir. Zulu siyasi dönüşümüne ilişkin birtakım düşünceler ve teorilere yönelik genel eleştiriler bu konuda daha dengeli bir değerlendirmeye yol açabilir.

Öncelikle, *Carneiro*'nun teorisini göz önüne alınırsa devlet oluşumunda savaşa atfettiği ilkel rol Zulu olgusunda muazzam bir destek bulmaktadır. Eklemlenici savaşlar Zulu devlet oluşumu ve bölgesel genişlemesi için şüphesiz çok önemli olmuştur. Ancak *Carneiro*'nun teorisi Zulu İmparatorluğu'ndaki önemli bir savaş ve gözdağı unsurunu ihmal ediyor gibi görünmektedir. *Walter*²² Zulu siyasi

¹⁸ GLUCKMAN, Max: "The kingdom of the Zulu of South Africa", (Ed.) FORTES, Meyer / EVANS-PRITCHARD, Edward E.: *African Political Systems*, Oxford University Press, London, 1940 (The Kingdom), pp. 25-55; WALTER, pp. 247-248.

¹⁹ ROMM, Stuart: "Political conflict, role differentiation and state formation: a case study of the Zulus", *Social Science Information*, 1986, Volume 25, Number 3 (Political), pp. 607-645.

²⁰ UZOIGWE, G. N.: "The Warrior and the State in Precolonial Africa", *Journal of Asian and African Studies*, 1977, Volume 12, pp. 20-47; GLUCKMAN, *The Kingdom*, p. 31.

²¹ GLUCKMAN, *The Kingdom*, p. 133; WALTER, pp. 192-195.

²² WALTER.

şiddetinin çeşitli şekillerde oluştuğunu hayli ikna edici bir biçimde göstermiştir. Yılıya dayanan Zulu rejimi (özellikle Shaka döneminde) yalnızca daha fazla toprak ele geçirerek değil, büyüyen siyasi otoriteyi birleştirmek suretiyle de düzeni sağlamıştır. *Carneiro*²³ savaşın devlet oluşumu için ilk fakat gerekli adım olduğunu söylemiş ve dağıtıcı (*dispersive*) savaş ile eklemleyici (*aggregative*) savaşı birbirinden ayırmıştır²⁴. Yine de savaşın iç siyasi düzende bütünleştirici bir rol oynayabileceği ihtimalini de göz ardı etmiş gibi görünmektedir. Zulu devletinde şiddet ve korkunun varlığının sürmesi *Carneiro*'nun dışa dönük fetihlerde (rekabetçi dışlanım) savaşa attığı rol ile açıklanamamaktadır, şiddet ve korku aynı zamanda siyasi hegemonyayı sürdürmek için “zoraki katılmanın” bir iç mekanizması olarak da açıklanmalıdır. Zulu'nun eklemleyici savaşı, birleşme sürecinin dışsal baskısı olarak madalyonun bir yüzü ise madalyonun diğer yüzünü içsel baskının eklemleyici mekanizması tamamlamaktadır. Dahası savaş yalnızca devlet oluşumunun bir nedeni olarak görülmemeli, ayrıca devlet oluşumunun bir sonucu olarak kabul edilmelidir²⁵. *Carneiro*²⁶ savaşı “ulusal siyaseti sürdürmek için güç kullanan, bağımsız ve egemen siyasi birimlerin bir faaliyeti” ve devleti ise “kendi topraklarındaki pek çok topluluğu kapsayan ve vergi toplama, iş veya savaş için adam hazırlama ve kanunları oluşturup uygulama yetkisini haiz, merkezi bir hükümete sahip özerk bir siyasi birim” olarak tanımlamıştır²⁷. Savaşın siyasi sistemin oluşumunda ve varlığının sürmesinde oynadığı ikili rol şaşırtıcı değildir. Örneğin *Weber* de savaşın siyasi topluluklar için çift taraflı önemine işaret etmiştir²⁸. Fakat görünen odur ki savaşın siyasi açıdan farklı yan etkilerini göstermek için savaşın türleri (örneğin bir ulus inşa etmek için yapılan savaş ve devlet iktidarının sonucu olan savaş) arasında daha belirgin ayrımlar yapmak gerekmektedir²⁹.

Zulu devlet oluşumunda kaynak temerküzünün rolü nüfus yoğunluğunun rolüne göre daha belirsizdir. Bu konuda *Fortes* ve *Evans-Pritchard* tarafından yürütülen ilgi çekici bir tartışma³⁰ yalnızca nüfus büyüklüğünün devletlerin oluşumunda önemli olacağı, nüfus yoğunluğunun ise sadece ekolojik koşullar ve geçim biçimleriyle ilgili olacağı tezine odaklanmıştır. *Gluckman*³¹ tezi desteklemiş ve Zulu nüfus yoğunluğunun mil kare başına 3,5 olduğunu hesaplamış ve bu oranın nispeten düşük olduğunu savunmuştur. Öte yandan *Stevenson*³², *Gluckman*'ın Zulu nüfusunu doğru bir tahmin ettiğini fakat bu sayıyla beraber ölçülmesi gereken alanın aslında (*Gluckman*'nın hesapladığından) daha küçük olduğunu, böylece Zulu nüfus yoğunluğunun *Gluckman*'ın hesapladığından daha yüksek olduğunu (Shaka öncesi zamanlarda mil başına yaklaşık 10 ve 1850 civarında 20) savunmuştur. Tabi ki bu çalışmanın gayesi, Zulu nüfus yoğunluğu sorununu çözmek değildir ama *Carneiro*'nun nüfus yoğunluğunu değil, mevcut kaynaklara görece erişimine göre nüfus yoğunluğunu (nüfus baskısı) devlet oluşumuna yol açan savaşın bir koşulu saydığı unutulmamalıdır. Bazı kültürler arası kanıtlar bu tezi desteklemektedir.

²³ CARNEIRO, Robert L.: “The Circumscription Theory: Challenge and Response”, *American Behavioral Scientist*, 1988, Volume 31, Number 4 (The Circumscription), pp. 503-507.

²⁴ CARNEIRO, Robert L.: “Chiefdom-level warfare as exemplified in Fiji and the Cauca valley”, (Ed.) HAAS, Jonathan: *The Anthropology of War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990 (Chiefdom), pp. 190-211; CARNEIRO, *The role*.

²⁵ COHEN, Ronald: “Warfare and state formation: wars make states and states make war”, (Ed.) FERGUSON, R. Brian: *Warfare, Culture, and Environment*, Academic Press, New York, 1984 (Warfare), pp. 329-358.

²⁶ CARNEIRO, *The role*, p. 96.

²⁷ CARNEIRO, *A Theory*, p. 733.

²⁸ WEBER, *Political*, p. 342.

²⁹ Siyasi karmaşıklık artmasına (Shankman, *Culture*; Knauff, *Warfare*) ve ekolojik kısıtlamaların belirli bir kültürel miras ışığında sosyopolitik açıdan uygun hale gelmesine yol açan şey, savaşın yalın varlığı değil; savaşın belirli ekolojik koşullar altında gerçekleşmiş olmasıdır. (Peoples, *Political*). Zulu Krallığı'nda, savaş unsuru, savaş yapma kapasitesi yerine, örgütsel yapıları ve savaşma kararları üzerindeki yetkili komuta açısından değerlendirilmelidir (Otterbein, *The evolution*; Peires, *Introduction*: 9-10; Ferguson *Explaining*: 47-51). Benzer şekilde, devlet otoritesinin kurulmasıyla savaşın hiyerarşik olarak çözüme dönüştürülmesinin genellikle siyasi güç ve ekonomik kaynaklar üzerinde yeni, iç çatışmalara yol açtığı (Chase-Dunn ve Hall, *Comparing*: 869-870) ve bu nedenle el değmemiş devletlerin başlangıçtan itibaren ileriki genişlemeler tarafından hedef tahtasında olduğu ileri sürülmektedir (Algabe *Expansionary*).

³⁰ FORTES, Meyer / EVANS-PRITCHARD, Edward E.: “Introduction”, (Ed.) FORTES, Meyer / EVANS-PRITCHARD, Edward E.: *African Political Systems*, Oxford University Press, London, 1940, pp. 1-23.

³¹ GLUCKMAN, Max: “The rise of a Zulu empire”, *Scientific American*, 1960, Volume 202, Number 4 (The Rise), pp. 166-168.

³² STEVENSON, pp. 40-62.

Örneğin *Keeley*³³, nüfus baskısının avcı-toplayıcıların sosyo-ekonomik karmaşıklığıyla olumlu bir ilişkisi olduğunu göstermiş ve birinden diğerine geçiş yapan iki avcı-toplayıcı türünü tanımlamıştır. Araştırmalar ayrıca nüfus baskısının en azından tarımsal kalkınmanın yüksek olduğu toplumlarda artan sosyal karmaşıklığın bir ön koşulu olduğunu göstermektedir³⁴. Zulu ile ilgili veriler bu konuda kesin olmamakla birlikte kültürler arası bulgular ışığında *Carneiro*'nun sınırlandırılma teorisi reddedilememektedir.

Service'in kuramı, siyasal oluşumlar bölgesel olarak kurulduktan sonra siyasal oluşumlarda meydana gelen evrimlere daha fazla önem vermiştir. *Service*, liderliğin kurumsallaşmasından siyasal devlet oluşumlarında karmaşıklığın artmasının sorumlu olduğunu savunmuştur. Zulu Krallığı söz konusu olduğunda bu faktörler arasında yaşa göre düzenlenmiş alayların kurulması, kralın yerel şeflerle ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, anlaşmazlıkların çözümü için ortaya çıkan merkezileşme, saray ekonomisi sisteminin kademeli olarak kurulması ve siyasal rollerin farklılaşmaya başlaması yer almıştır. Ama Zulu'ya ilişkin veriler ışığında *Service*'in teorisine iki eleştiri yapılabilir. İlk olarak, *Service* devletlerdeki ekonomik sistemlerin yeniden dağıtım mekanizmaları için çok iyimser bir resim tasvir etmiş olabilir. Örneğin *Fried*³⁵, devletin tabakalaşmış bir düzen olarak görülmesi gerektiğini, toplumun farklı üyelerinin hayatın temel ihtiyaçlarına erişim imkânlarının farklı olduğundan hareketle savunmuştur. Devletler malların adil bir şekilde dağıtımını sağlamak yerine, stratejik kaynaklara erişimin eşit olmayışını dengeleyebilir. İkinci olarak, Zulu'ya ilişkin literatür Zulu Krallığı'nda merkezi hukuk ve ekonomi sistemlerinin gelişmediğini açıkça göstermektedir. Bu tür sistemlerin temelleri mevcuttur ancak kalıcı bir bürokraside tam olarak kurumsallaşmamıştır. Ek olarak, Zulu devletinin oluşumunda fetih mücadelesi ve Krallık kurulduktan sonraki içsel gözdağının rolü *Service*'in teorisinde yeterince açıklanamaz. *Service* isabetli bir şekilde siyasal topluluklar bölgesel olarak kurulduktan sonra faaliyetlerinin gerekli şekilde izlenmesine dikkat çekse de savaşın başlangıçta büyük bir nüfusun bölgesel birleşmesine yol açtığı gerçeğini açıklayamaz. Dışa dönük şiddet ve güç, çeşitli kabileleri tek bir Zulu Krallığı'nda birleştirmek için hayati önem taşımıştır ve içsel gözdağı sisteminin Zulu halkına bıraktığı etki siyasal düzenin meşrulaşmasına yardımcı olmuştur³⁶. Siyasi olarak yönlendirilen ekonomik sistemin az ya da çok yeniden dağıtıcı olup olmadığından³⁷ veya eşitsizliklerin sürdürülmesine neden olup olmadığından bağımsız olarak³⁸ şiddet örüntüleri her zaman Zulu'nun değişen ekonomik ve hukuki düzenlemeleriyle birlikte işlemiştir.

ZULU DEVLET OLUŞUMUNUN ALTERNATİF AÇIKLAMALARI

Zulu Krallığı'na ilişkin literatürde Zulu devlet oluşumunu ve evrimini açıklamak için iki ek unsur daha tartışılmıştır: Birincisi, Shaka'nın rolü ve onun yönetimi altında geliştirilmiş gözdağı sistemi; ikincisi, Zulu siyasal gelişmelerin dağılık kabileler ve şefliklerden birleşik bir devlete uzanan hassas yapısıdır. İki hususun kısa bir tartışması, tartışmanın ilerde *Carneiro* ve *Service*'in teorilerini değerlendirmek için önemli olduğunu kanıtlayacaktır.

Tarihte Birey: Shaka'nın Rolü

Shaka'nın Zulu devletinin oluşumundaki rolü, *Sahlins*'in³⁹ göz ardı edilemeyecek şekilde iddia etmiş olduğu gibi tarih, kralların tarihi ya da "kahramanlık tarihi" olabilmektedir. Kralların tarihi, kül-

³³ KEELEY, Lawrence H.: "Hunter-gatherer economic complexity and 'population pressure': A cross-cultural analysis", *Journal of Anthropological Archeology*, 1988, Volume 7, Issue 4, pp. 373-411.

³⁴ HARNER, Michael J.: "Population pressure and the social evolution of agriculturalists" *Southwestern Journal of Anthropology*, 1970, Volume 26, Number 1, pp. 67-86; VENGROFF, Richard: "Population density and state formation in Africa", *African Studies Review*, 1976, Volume 19, Number 1, pp. 67-74.

³⁵ FRIED, Morton H.: "The state, the chicken, and the egg; or what came first?", (Ed.) COHEN, Ronald / SERVICE, Elman R.: *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution*, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978, pp. 35-47.

³⁶ WALTER, pp. 250-254.

³⁷ SERVICE, *Origins*.

³⁸ FRIED.

³⁹ SAHLINS, Marshall: "Other Times, Other Customs: The Anthropology of History", *American Anthropologist*, 1983, Volume 85, Number 3, pp. 518-522.

türel düzen kralın sosyal sistemdeki eylemlerini “abarttığına” ve efsane (*myth*) tarihe dönüştüğünde ortaya çıkmaktadır. Tarihsel kanıtlar Zulu kralların gerçekten de ne denli güçlü bir sosyo-politik role sahip olduğunu göstermektedir. Zulu ideolojisi ulusun kralın bedeni olması gerektiğini ve ülkedeki tüm davranışların onun iradesinden kaynaklanması gerektiğini savunmuştur. Zulu halkı kendilerini “*as abantu be nkosi* (kralın halkı)” olarak konumlandırmış ve kral “*Wena Baba* (ulsun babası)” olarak anılmıştır⁴⁰. Bu tür bir despotik teşkilatlanmayla (*constitutionalism*) Shaka’nın gözdağına dayanan rejimi uzun bir süre ayakta kalabilmiş ve barışçıl bir şekilde hüküm sürmek isteyen haleflerinin üzerine gölgesini düşürmüştür.

Shaka’nın kişiliği genellikle Zulu Krallığı’ndaki gözdağını açıklamak için⁴¹ kullanılmıştır⁴². Zulu devlet oluşumunu sosyo-yapısal terimlerle tanımlayan antropolog *Max Gluckman* bile Shaka’yı “gizli bir homoseksüel ve muhtemelen psikotik” olarak nitelendirmeye karşı koyamamıştır⁴³. Çağdaş bir yazar Shaka’yı “olağanüstü niteliklere ve cesarete sahip bir adam, gerçek bir dahi” olarak tanımlamıştır⁴⁴. Shaka’nın annesinin ölümünden sonra meydana gelen olaylar ışığında (yaklaşık 6.000 kişinin öldürülmesi de dâhil)⁴⁵, Shaka’nın rahatsız bir psikoseksüelliğe sahip bir psikopat olduğu sonucuna varırken, *Kunene*⁴⁶ olayın “bir şekilde onu şaşırttığını” yazmıştır.

Shaka’nın karakteriyle ilgili psikolojik tartışmalar, bilhassa bugünün milliyetçilik ve etnik kimlik anlayışında ele alındığında, büyük ideolojik öneme sahiptir⁴⁷ ama mevcut bağlamla ilişkisi Zulu devlet oluşumu için sahip olabileceği gerçek etkileri haricinde kapsam dışı bırakılmalıdır. Sunulan analiz için uygun bir ölçekte değerlendirildiğinde, Shaka’nın askeri kahramanlıklarının ve gözdağı hükümdarlığının toplumsal ve siyasi etkileri Zulu siyasi gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. *Carneiro*’nun teorisiyle örtüşecek biçimde, Shaka’nın savaşları Zulu devletinin genişlemesinde başat bir adımdır ve despot rejimi siyasi politikasını ortaya koymuştur, niyeti bu değilse bile fetih mücadelesinin kesinlikle siyasi açıdan önemli etkileri olmuştur⁴⁸. Fetih mücadelesi, yaş dereceli alayların örgütlenmesi, esas otoritenin yeniden yapılandırılması, akrabalık bağlarının ve büyücülerin iktidarının zayıflatılması ve iç şiddet sisteminin Zulu halkı üzerinde bıraktığı etki Zulu siyasi düzeni için geniş kapsamlı sonuçlar doğurmuştur. Shaka’nın karakterinin analizleri ne getirirse getirsin, devlet oluşumu teorileri açısından önemli olan şey Shaka’nın fetih mücadelesinin siyasi sonuçları ve Zulu Krallığı içindeki rolü olmuştur.

Bu tartışma, Shaka’nın savaşları ve Zulu siyasi yapısında meydana gelen değişikliklerin geleneksel şeflikteki gelişmelerden mi yoksa tam tersine Zulu topraklarının dışında meydana gelen olaylardan

⁴⁰ CHANAIWA, David S.: “The Zulu Revolution: State Formation in a Pastoralist Society”, *African Studies Review*, 1980, Volume 23, Number 3, pp. 1-20.

* *Constitution* kelimesi Türkçe’de Anayasa kavramıyla karşılanmaya çalışılsa da anayasa kavramı *constitution* kelimesinin içeriğiyle büsbütün örtüşmemektedir. *Constitution* kavramı yasaların kendisinden tevellüt olduğu bir üst yasa bütününe değil üzerine siyasal yapının inşa edildiği temel çerçeveyi ifade eder. -ç.n.

⁴¹ LEWY, Ernst: “Historical charismatic leaders and mythical heroes” *Journal of Psychohistory*, 1979, Volume 3, Number 6, pp. 377-392.

⁴² Shaka’nın kişiliğinin ötesinde, *fecane* (tarumar etme) bu konuda sürekli bir tartışma konusu olmuştur. *Fecane* 1820’lerde Güney Afrika’nın büyük bir bölümünü bozan ve Güney Afrika’da geniş bir alanın nüfus azalmasına yol açmış olabilecek Zulu terörünü ve savaşı ifade eder (Gump *Origins*: 534; Wright *A.T. Bryant*). Ancak Zulu savaşının şiddetine ilişkin kanıtlar, Zulu devletinin birleşmesinin ötesine giden sonuçlara izin vermez ve Cobbing’in (*The Mfecane*) iddia ettiği gibi, bu olayların siyahın siyaha olan baskısı açısından incelenmesi, barış ve güvenliğin Avrupalılar tarafından yeniden kurulmasıyla savaşın sona erdirilmesi, daha çok ideolojik amaçlara hizmet etmektedir. Ancak bu, Zulu topraklarında eklemleyici savaş şeklindeki iç dinamiklerin varlığını inkâr etmek anlamına gelmemektedir. (Bkz. Eldredge *Sources*; Hamilton *The Character*; Ömer-Cooper, *Has* ve Peires, *Paradigm*).

⁴³ GLUCKMAN, *The Rise*, pp. 157-168.

⁴⁴ KUNENE, Mazisi: “Shaka the Great: warrior-king and founder of the Zulu nation”, *Journal of African Civilizations*, 1987, Volume 9, pp. 251-281.

⁴⁵ GLUCKMAN, Max: “The Individual in a Social Framework: The Rise of King Shaka of Zululand”, *Journal of African Studies*, 1974, Volume 1, Issue 2 (The Individual), pp. 113-144.

⁴⁶ KUNENE, p. 275.

⁴⁷ GOLAN, Dafnah: *Inventing Shaka: Using History in the Construction of Zulu Nationalism*, L. Rienner, Boulder, 1994; HAMILTON, Carolyn A.: *Terrific Majesty: The Powers of Shaka Zulu and the Limits of Historical Invention*, Harvard University Press, Cambridge, 1998 (Terrific).

⁴⁸ WALTER, pp. 244-263.

mı kaynaklandığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bazı yazarlar Zulu ulusunun saflığını incelemiş⁴⁹ ve Avrupalı komşuları ve ziyaretçileri ile ticaret yapmanın Zulu devlet oluşumu için belirleyici bir faktör olduğunu savunmuş, tıpkı başka yerlerde de ticaretin siyasi gelişmeleri etkilediğinin gözlemlenmiş olduğu gibi⁵⁰. Bu argüman, Zuluların siyasi genişlemesinin Avrupalı yerleşimcilerle yaptıkları fildişi ticaretini manipüle etmek ve tekeline almak için başlattığını iddia etmiştir⁵¹. Avrupalı topluluklarla girilen temaslara da Zulu askeri yapılanmasında payı olmuş olabilir. Örneğin Dingiswayo'nun siyasi yönetimi genişletmeyi, alay düzenini ve savaş disiplini öğrenmiş olabileceği beyaz bir gezginle çalıştığı kayıtlara geçmiştir⁵². O halde bazı kanıtlar Zulu devlet oluşumunun kusursuz bir izolasyon içinde gerçekleşmediğini ileri sürerken dış etkiler meydana gelen değişikliklerin tümünü açıklamaktan acizdir. Aslında çoğu araştırma, Zulu kralları tarafından özünde bir avlanma pratiği olarak başlatılan askeri-politik yapılanmanın Krallık'ın daha da genişlemesi ve pekişmesi için belirleyici olduğunu göstermiştir⁵³. Örneğin Shaka yaşa dayalı askeri birlikleri sağlam bir şekilde kurmuş, yüzlerce kabileyi (on yılı aşmayacak bir süre zarfında) birleştirmiş, büyüklerin ve büyücülerin iktidarını zayıflatmış ve sadık şeflerinin de yardımıyla bir düzenli orduyu kontrol etmiştir. Halefleri bu stratejileri koruyup güçlendirmiştir. Bu iç süreçler, halihazırda devam eden gelişmeleri hızlandırmak için katalizör görevi gören dış etkilerden çok daha ağır basmaktadır.

Zulu Siyasi Dönüşümlerinin Doğası

Yeterli şekilde çözülmemiş bir diğer sorun da Zulu topraklarındaki siyasi değişikliklerin geleneksel güç yapılarından radikal bir kopuşa yol açıp açmadığıdır. Zulu toplumunun siyasi reformları, geleneksel şeflik yapısından kaynaklanan iç gelişmelerle tutarlı olsa da Zulu Krallığı'nın geleneksel şefliklerden radikal şekilde farklı bir siyasi varlığa dönüşüp dönüşmediği belirsizdir. Bu bağlamda siyasal antropolog *Southall*⁵⁴ modern Batı devletlerinin tanımının sömürge öncesi Afrika'ya uygulanamayacağını savunmuştur. Afrika bağlamında meydana gelen siyasi gelişmeleri geleneksel ve modern siyaset arasındaki ikili ayrım ile açıklamak kolay değildir. Bu, modern devletlere dönüşmeyen ya da modern devletlere nazaran sıra dışı kalan ancak temelde hem şefliklerin hem de devletlerin farklı unsurları arasındaki tamamlayıcı bir karşıtlıkla karakterize edilen Afrika devletlerinin çoğuna uymayacaktır. Bu açıdan bakıldığında *Lewellen*⁵⁵ Zulu Krallığı'nın Batılı bir devlet gibi görülmemesi gerektiğini ileri sürmektedir çünkü Avrupa modern devletlerinin özelliklerinin yanında (örneğin eski özerk grupların birleşmesi ve güç tekeli iddiası), hala geleneksel şefliklerin damgasını (örneğin tamamen gelişmiş mesleki uzmanlığın eksikliği ve bağımsız aşiretlerin öneminin devam etmesi) taşımaktadır.

Farklı zamanlar ve farklı yerler, benzer hedefler kendilerine kılavuzluk ettiği (yönetimin doğasını ve evrimini belirlemek) farklı analizler talep etmektedir, yine de sömürge öncesi Afrika bölgesine özgü bu nedenleri ve koşulları bulmak amaçlanmıştır⁵⁶. Devletler "tarihsel olarak özel" diye nitelendirildiğinde⁵⁷, kendi tarihleri açısından analiz edildikleri sonucu çıkmalıdır. Zulu olgusu ışığında daha

⁴⁹ LEWELLEN, Ted C.; WRIGHT, Henry T.: "Recent Research on the Origin of the State", *Annual Review of Anthropology*, 1977, Volume 6 (Recent), pp. 379-397.

⁵⁰ KIPP, Rita Smith / SCHORTMAN Edward M.: "The political impact of trade in chiefdoms" *American Anthropologist*, 1989, Volume 91, Number 2, pp. 370-385; PASTORE, Mario: "Taxation, Coercion, Trade and Development in a Frontier Economy: Early and Mid-Colonial Paraguay", *Journal of Latin American Studies*, 1997, Volume 29, Number 2, pp. 329-354.

⁵¹ GUMP, James: "Origins of the Zulu kingdom", *The Historian*, 1988, Volume 50, Number 4 (Origins), pp. 521-534; GLUCKMAN, *The Rise*, pp. 158-160; WALTER, pp. 115.

⁵² WALTER, p. 117.

⁵³ CHANAIWA, p. 6-12; STEVENSON, pp. 33.

⁵⁴ SOUTHALL, Aidan: "State formation in Africa", *Annual Review of Anthropology*, 1974, Volume 3, pp. 153-165.

⁵⁵ LEWELLEN, pp. 35-36

⁵⁶ Sömürge sonrası Afrika için de aynı şekilde geçerli bir anlayış için bkz. STARK, Frank M.: "Theories of Contemporary State Formation in Africa: A Reassessment", *Journal of Modern African Studies*, 1986, Volume 14, Issue 2, pp. 335-347.

⁵⁷ DENIS, Claude: "The genesis of American capitalism: an historical inquiry into state theory" *Journal of Historical Sociology*, 1989, Volume 2, Issue 4, pp. 328-356.

fazla değerlendirmek için *Gluckman*⁵⁸, Zulu üzerine daha sonraki çalışmalarından birinde, bu duruma destek sağlayan ilginç bir yorum sunmuştur⁵⁹. Zulu siyasetinin radikal dönüşümü hakkındaki daha önceki bazı iddialarını reddeden⁶⁰ görüşleri Zulu siyasi gelişiminde bazı önemli belirsizliklere işaret etmiş ve eşitlikçi toplumlardan daha karmaşık ve farklılaşmış toplumlara kadar olan gelişmelerin uzun vadeli bir süreç olarak düşünülmesi gerektiğini savunmuştur⁶¹. Zulular düşünüldüğünde bu, siyasi reformların artan karmaşıklığı ve geleneksel yapıların sürekli direnişi arasındaki belirsizliğin hesaba katılması anlamına gelmektedir. Bir diğer taraftan Zulu ordusunun özellikle Shaka'nın hükümdarlığı sırasında yeniden örgütlenmeleri hısımlığa dayalı siyasi ittifakların zayıflamasında etkili olmuştur. Zulu Krallığı sınırları içerisindeki askeri düzenlemeler, modern devlette siyasi rollerin farklılaşmasına benzeyen, yaşa dayalı alaylar kurulması için coğrafi sınırları aşabilmiştir. Öte yandan *Gluckman*⁶² ayrıca Zulu siyasi dönüşümlerinin yalnızca askeri nitelikte olduğu için sınırlı kaldığını, merkezi ve bürokratik açıdan farklılaşmış bir devlete yönelik daha fazla siyasi gelişmenin Zulu Krallığı'nın sahip olduğu maddi temellerin sınırlayıcılığı nedeniyle engellendiğini belirtmiştir. Maddi temellerin sınırlayıcılığı, Shaka'nın "orduların ele geçirdiği sığırların kullanılamamasını, sığırları halkı arasında dağıtmak ve sığırların büyük halk ziyafetleri sağlamak için kesilmesi" ile kanıtlanmıştır⁶³. *Gluckman*, Zulu siyasi sistemindeki gelişmelerin önemli olduğunu ama radikal olmadığını söylemiştir: Askeri yeniden yapılanma ve farklı şefliklerin eklemeyici savaş yoluyla birleşmesi nedeniyle önemli ancak teknoloji ve ekonomideki daha fazla siyasi gelişmeyi yasaklayan sınırlamalar nedeniyle radikal değildir. Zulu Krallığı'nın oluşumunun sınırlı yapısal değişim içerdiği ve radikal değişimin ancak Anglo-Zulu Savaşı ve devletin yok edilmesiyle birlikte geldiği sonucuna varmıştır.

Gluckman'ın tutumu *Carneiro*'nun ve *Service*'in teorilerinin kısmi uygulanabilirliklerinin aslında Zulu siyasi yapısındaki belirsizlikleri ve gerginlikleri nasıl yansıttığını açıklamıştır. Zulu savaşlarının ve savaş kahramanlarının siyasalmsı (*quasi-political*) vazifelere atanmasının Zulu topraklarının genişlemesi ve birleştirilmesiyle sonuçlanması *Carneiro*'nun teorisine uymaktadır. Öte yandan *Service*'in teorisine göre eğer askerî temelli otorite konumlarının hakiki siyasi kurumlara dönüştürülebilmesi halinde siyasi hegemonyanın doğru bir konsolidasyonu ortaya çıkmayacaktır. Siyasi örgütlenmenin geleneksel ve çeşitlendirici ilkeleri varlıklarını hala sürdürüyor olsa da öncelikli olarak askeri güçle bütünleşmiş ve askeri düzen boyunca yeniden örgütlenen Zulu Krallığı aslında geçiş sürecinde siyasi bir oluşumdur, tam olarak konsolide bir devlet haline gelmek için epey ilerlemiştir ancak kompleks siyasi devletlerin farklılaşması ve özgülenmesinden mahrumdur ki orada bulunan ve bu noksanlıktan dolayı Zuluları kendi kontrolü altına alacak olan İngilizler için bu karakteristik bir özellik olmuştur. Zulu Krallığı'nın siyasi yapısını oluşturan değişikliklerin Zulu Krallığı sınırlarının dışından gelen etkilerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusundaki tartışma bu nedenle sınırlı bir ilgi düzeyine sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bu tür katı ayrımlar sosyo-politik gelişmelerin bir boşlukta gerçekleşebileceği kurgusuna dayanmaktadır. Siyasi toplulukların her zaman komşu rejimleri karşısında nispeten özerk varlıklar oluşturduğunu kabul etmek daha iyi görünmektedir. Zulu Krallığı olgusunda, örneğin, bazı dış etkenler mevcuttur ancak onların rolleri sadece Zulu topraklarında hali hazırda başlamış olan süreçleri kolaylaştırmada var olmuştur. Avrupalıların rejimi devirmesini kolaylaştıran, bu sürecin tamamlanmamasının trajedisi olmuştur.

⁵⁸ GLUCKMAN, *The Individual*.

⁵⁹ MACMILLAN, Hugh: "Return to the Malungwana Drift - Max Gluckman, the Zulu Nation and the Common Society", *African Affairs*, 1995, Volume 94, pp. 39-65.

⁶⁰ GLUCKMAN, Max: *Analysis of a Social Situation in Modern Zululand*, Rhodes-Livingstone Papers, Number 28, Manchester University Press, Manchester, 1958 (Analysis); GLUCKMAN, *The Rise*.

⁶¹ GLUCKMAN, *The Individual*.

⁶² GLUCKMAN, *The Individual*.

⁶³ GLUCKMAN, *The Individual*, p. 143.

SONUÇ

Bu analize dayanarak *Carneiro*'nun teorisi Zulu Krallığı'nın geniş ama sınırlanmış bir bölge üzerinde ilk kez ortaya çıkışını yeterince açıklayabilmektedir. Veriler Zulu Krallığı'nın gelişiminde eklemleyici savaşın önemini ortaya koymaktadır ve -nüfus yoğunluğu unsuru üzerinde anlaşmazlıklar olsa da- *Carneiro*'nun devlet oluşumunun sosyo-ekolojik koşulları hakkındaki yardımcı hipotezleri Zulu örneğinde genellikle kendine destek bulmaktadır. Bir diğer taraftan *Service*'in teorisi ise Zulu siyasi düzenindeki bazı iç gelişmeleri de hesaba katmaktadır. Shaka'nın kişisel rolü ne olursa olsun sadece siyasi sonuçları açısından önemli bir konu olan Dingiswayo döneminde başlatılan ve Shaka ile yoğunlaşan toprak genişlemesi, siyasi ve ekonomik düzeyde, yeniden örgütlenmelere yol açmıştır. Değişimler kurumsallaşmış bir bürokratik sisteme dönüşmemiştir, daha ziyade onun ilkel temellerini sunmuştur. Dahası *Service*'in iç kontrolün zorlayıcı ve baskıcı mekanizmalarına atfettiği sınırlı rol Zulu Krallığı'ndaki korku ve şiddetin etkisini ihmal etmektedir. Yönetimin korkutucu doğası Mpande ve Cetshwayo döneminde siyasi rollerin henüz tam olarak farklılaşmadığı dönemde de devam etmiştir. *Carneiro*'nun teorisinde bu zorlama unsuru devlet oluşumunun iradeciliğe karşı bileşeni "içe dönük" olarak daha kolay açıklanabilmektedir: Savaş eklemleyici veya dağıtıcı olabilir, aynı zamanda siyasi otoritenin pekiştirilmesi gibi içsel bir işlevi de olabilir. Ancak her iki kuramsal bakış açısı da Zulu siyasi dönüşümlerinin kararsız durumunu ve bunların daha karmaşık oluşumlara dönüşmesini ihmal ediyor gibi görünmektedir⁶⁴. *Gluckman*'ın Zulu siyasi gelişmeleri olgusundaki sınırlı yapısal değişimlere, bakış açısına uygun olarak Krallık'ın yerli bir Afrika devletine dönüştüğünü ancak Avrupalılar tarafından yıkılmasına karşı çıkmak için gerekli olan karmaşıklık ve işlevsel farklılaşmadan yoksun olduğunu iddia ediyorum.

Dönüşümleri tek hatlı evrim terimleriyle yakalamaya çalışan siyasi gelişimin hem baskıcı hem de bütünlendirici evrimsel modelleri siyasi oluşumların muğlak durumunu açıklayamamaktadır. Böylesi daha dinamik ve karmaşık bir bakış açısı devlet oluşumunun siyasi antropolojisindeki güncel ve gelişmiş teorilerden bazılarıyla uyumludur. Örneğin *Cohen*⁶⁵, siyasal devletlerin oluşumu, dönüşümü ve (olası) deformasyonu sürecini önermek için "merceksi" bir devlet teorisini savunmuştur. Aynı şekilde *Roscoe*⁶⁶ (1988, 1992, 1993) topografik ve askeri açılımların diğer koşullarını da hesaba katan, özellikle kültürel pratikteki maddi olmayan ve sembolik faktörlerin de nasıl göz önünde bulundurulması gerektiğini öne süren bir süreçsel devlet oluşumu perspektifi önermiştir. Zulu devletinin gelişmesi, bu tür tek hatlı evrimci bakış açılarına karşı uzun zamandır dile getirilen eleştirileri doğrulamaktadır. Zulu Krallığı'nda mevcut olan gerilimi açıklamak için, eşi benzeri olmayan bir alanı kapsasa bile, çok boyutlu süreçsel bir devlet oluşumu modelinin gerekli olduğu görülmektedir. Herhangi bir siyasi topluluk ister az çok eşitlikçi ister farklılaşmış olsun zaman içinde herhangi bir noktadaki konumu açısından tanımlanmalıdır: Siyasi oluşumlar her zaman tarihsel bir değişim süreci gerektirmektedir ve -Doğu Avrupa'daki güncel olayların ne yazık ki gösterdiği gibi- süreç her zaman ilerleme anlamına gelmemektedir. Bu nedenle Zulu konusu siyasal yapıların değişen doğasını açıklamak için devlet oluşumu ve dönüşümüne ilişkin dinamik bir bakış açısına (önceden belirlenmiş evrimci bir şemaya değil, çeşitli güçlerden etkilere izin veren bir şemaya dayanan) ihtiyaç olduğunu göstermektedir. O halde Zulu Krallığı siyasi olarak olgunluğa erişmemiş bir askeri devlet olarak nitelendirilebilir. Tam olarak da organizasyonun birbiriyle çatışan ilkelerinin yaratmış olduğu belirsizlik, Krallık'ı dış saldırıya karşı savunmasız bırakmıştır. Bununla birlikte paradoksal olarak Zulu devletinin tarihi, Zulu devletinin oluşumuna ilişkin bir problem olduğu gibi devletin yıkılışına da ilişkin bir probleme dönüşür.

⁶⁴ LEWELLEN, pp. 1-12.

⁶⁵ COHEN, Ronald: "The state: a lenticular perspective", *Political and Legal Anthropology Review*, 1993, Volume 16, Number 1, pp. 1-7, (The State).

⁶⁶ ROSCOE, Paul B. "Practice and Political Centralisation: A new approach to political evolution", *Current Anthropology*, 1993, Volume 34, Number 2, pp. 111-140, (Practice); ROSCOE, Paul: "From Big-Men to the State: A Processual Approach to Circumscription Theory", *American Behavioral Scientist*, 1988, Volume 31, Number 4, pp. 472-483, (From Big-Men); ROSCOE, Paul B.: "Warfare, Terrain, and Political Expansion", *Human Ecology*, 1992, Volume 20, Number 1, pp. 1-20, (Warfare).

KAYNAKÇA

- ALGAZE, Guillermo: "Expansionary Dynamics of Some Early Pristine States", *American Anthropologist*, 1993, Volume 95, Number 2, pp. 304-333.
- BECKER, Peter: *Rule of Fear: The Life and Times of Dingane*, Green and Co. London Longmans, 1964.
- CARNEIRO, Robert L.: "Cross-currents in the theory of state formation", *American Ethnologist*, 1987, Volume 14, Number 4 (Cross-currents), pp. 756-770.
- CARNEIRO, Robert L.: "Political expansion as an expression of the principle of competitive exclusion", (Ed.) COHEN, Ronald / SERVICE, Elman R., *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution*, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978 (Political), pp. 205-223.
- CARNEIRO, Robert L.: "The chiefdom: precursor of the state", (Ed.) JONES, Grant D. / KAUTZ, Robert B.: *The Transition to Statehood in the New World*, Cambridge University Press, New York, 1981 (The Chiefdom), pp. 834-871.
- CARNEIRO, Robert L.: "The Circumscription Theory: Challenge and Response", *American Behavioral Scientist*, 1988, Volume 31, Number 4 (The Circumscription), pp. 497-511.
- CARNEIRO, Robert L.: "The role of warfare in political evolution: past results and future projections", (Ed.) AUSENDA, Giorgio: *Effects of War on Society*, Center for Interdisciplinary Research on Social Stress, San Marino, 1992 (The Role), pp. 87-102.
- CARNEIRO, Robert L.: "A Theory of the Origin of the State", *Science*, 1970, Volume 169 (A Theory), pp. 733-738.
- CARNEIRO, Robert L.: "Chiefdom-level warfare as exemplified in Fiji and the Cauca valley", (Ed.) HAAS, Jonathan: *The Anthropology of War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990 (Chiefdom), pp. 190-211.
- CHANAIWA, David S.: "The Zulu Revolution: State Formation in a Pastoralist Society", *African Studies Review*, 1980, Volume 23, Number 3, pp. 1-20.
- CHASE-DUNN, Christopher / HALL, Thomas D.: "Comparing World-Systems: Concepts and Working Hypotheses", *Social Forces*, 1993, Volume 71, Number 4, pp. 851-886.
- COBBING, Julian: "The Mfecane as Alibi: Thoughts on Dithakong and Mbolompo", *Journal of African History*, 1988, Volume 29, Number 3, pp. 487-519.
- COHEN, Ronald: "Introduction", (Ed.) COHEN, Ronald / SERVICE, Elman R.: *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution*, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978 (Introduction), pp. 1-20.
- COHEN, Ronald: "The state: a lenticular perspective", *Political and Legal Anthropology Review*, 1993, Volume 16, Number 1 (The State), pp. 1-7.
- COHEN, Ronald: "Warfare and state formation: wars make states and states make war", (Ed.) FERGUSON, R. Brian: *Warfare, Culture, and Environment*, Academic Press, New York, 1984 (Warfare), pp. 329-358.
- DENIS, Claude: "The genesis of American capitalism: an historical inquiry into state theory" *Journal of Historical Sociology*, 1989, Volume 2, Issue 4, pp. 328-356.
- ELDRIDGE, Elizabeth A.: "Sources of Conflict in Southern Africa, c. 1800-30: The 'Mfecane' Reconsidered", *Journal of African History*, 1992, Volume 33, Number 1, pp. 1-35.
- FERGUSON, R. Brian: "Explaining war", (Ed.) HAAS, Jonathan: *The Anthropology of War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 26-55.
- FLANNERY, Kent V.: "The Cultural Evolution of Civilization", *Annual Review of Ecology and Systematics*, 1972, Volume 3, pp. 399-426.
- FORTES, Meyer / EVANS-PRITCHARD, Edward E.: "Introduction", (Ed.) FORTES, Meyer / EVANS-PRITCHARD, Edward E.: *African Political Systems*, Oxford University Press, London, 1940, pp. 1-23.
- FRIED, Morton H.: "The state, the chicken, and the egg; or what came first?", (Ed.) COHEN, Ronald / SERVICE, Elman R.: *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution*, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978, pp. 35-47.

- GLUCKMAN, Max: *Analysis of a Social Situation in Modern Zululand*, Rhodes-Livingstone Papers, Number 28, Manchester University Press, Manchester, 1958 (Analysis).
- GLUCKMAN, Max: "The Individual in a Social Framework: The Rise of King Shaka of Zululand", *Journal of African Studies*, 1974, Volume 1, Issue 2 (The Individual), pp. 113-144.
- GLUCKMAN, Max: "The kingdom of the Zulu of South Africa", (Ed.) FORTES, Meyer / EVANS-PRITCHARD, Edward E.: *African Political Systems*, Oxford University Press, London, 1940, (The Kingdom), pp. 25-55.
- GLUCKMAN, Max: "The rise of a Zulu empire", *Scientific American*, 1960, Volume 202, Number 4 (The Rise), pp. 157-168.
- GOLAN, Dafnah: *Inventing Shaka: Using History in the Construction of Zulu Nationalism*, L. Rienner, Boulder, 1994.
- GRABER, Robert B. / ROSCOE Paul: "Introduction: Circumscription and the evolution of society", *American Behavioral Scientist*, 1988, Volume 31, Number 4, pp. 405-415.
- GUMP, James: "Ecological Change and Pre-Shakan State Formation", *African Economic History*, 1989, Number 18 (Ecological), pp. 57-71.
- GUMP, James: "Origins of the Zulu kingdom", *The Historian*, 1988, Volume 50, Number 4 (Origins), pp. 521-534.
- GUMP, James: *The Dust Rose Like Smoke: The Subjugation of the Zulu and the Sioux*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1994 (The Dust).
- GUY, Jeff J.: "Ecological factors in the rise of Shaka and the Zulu kingdom", (Ed.) MARKS, Shula / ATMORE, Anthony: *Economy and Society in Pre-Industrial South Africa*, Longman, London, 1980, pp. 102-119 (Ecological).
- GUY, Jeff J.: "Review of Terror and Resistance by E.V. Walter", *African Affairs*, 1971, Volume 70, Issue 281, pp. 414-415 (Review).
- GUY, Jeff J.: *The Destruction of the Zulu Kingdom: The Civil War in Zululand, 1879-1884*, Longman, London, 1979 (The Destruction).
- HAAS, Jonathan: *The Evolution of the Prehistoric State*, Columbia University Press, New York, 1982 (The Evolution).
- HAMILTON, Carolyn A.: "'The character and objects of Chaka': a reconsideration of the making of Shaka as 'Mfecane' motor", *Journal of African History*, 1992, Volume 33, Number 1 (The Character), pp. 37-63.
- HAMILTON, Carolyn A.: *Terrific Majesty: The Powers of Shaka Zulu and the Limits of Historical Invention*, Harvard University Press, Cambridge, 1998, (Terrific).
- HARNER, Michael J.: "Population pressure and the social evolution of agriculturalists" *Southwestern Journal of Anthropology*, 1970, Volume 26, Number 1, pp. 67-86.
- KEELEY, Lawrence H.: "Hunter-gatherer economic complexity and 'population pressure': A cross-cultural analysis", *Journal of Anthropological Archeology*, 1988, Volume 7, Issue 4, pp. 373-411.
- KIPP, Rita Smith / SCHORTMAN Edward M.: "The political impact of trade in chiefdoms" *American Anthropologist*, 1989, Volume 91, Number 2, pp. 370-385.
- KNAUFT, Bruce: "Warfare, Western Intrusion and ecology in Melanesia [Comment]", *Man*, 1992, Volume 27, Number 2, pp. 399-401.
- KUNENE, Mazisi: "Shaka the Great: warrior-king and founder of the Zulu nation", *Journal of African Civilizations*, 1987, Volume 9, pp. 251-281.
- LABAND, John: *Kingdom in crisis: The Zulu response to the British Invasion of 1879*, Manchester University Press, Manchester, 1992.
- LEWELLEN, Ted C.: *Political Anthropology: An Introduction* South Hadley, Bergin & Garvey, Massachusetts, 1983.

- LEWY, Ernst: "Historical charismatic leaders and mythical heroes" *Journal of Psychohistory*, 1979, Volume 3, Number 6, pp. 377-392.
- MACMILLAN, Hugh: "Return to the Malungwana Drift - Max Gluckman, the Zulu Nation and the Common Society", *African Affairs*, 1995, Volume 94, pp. 39-65.
- MORRIS, Donald R.: *The Washing of the Spears: A History of the Rise of the Zulu Nation under Shaka and Its Fall in the Zulu War of 1879*, Simon and Schuster, New York, 1965.
- OMER-COOPER, John D.: "Has the Mfecane a future? A response to the Cobbing critique" *Journal of Southern African Studies*, 1993, Volume 19, Issue 2, pp. 273-294.
- OTTERBEIN, Keith F.: "The evolution of Zulu warfare", (Ed.) BOHANNAN, Paul: *Law and Warfare: Studies in the Anthropology of Conflict*, Natural History Press, Garden City, New York, 1967, pp. 351-357.
- PASTORE, Mario: "Taxation, Coercion, Trade and Development in a Frontier Economy: Early and Mid Colonial Paraguay", *Journal of Latin American Studies*, 1997, Volume 29, Number 2, pp. 329-354.
- PEIRES, Jeffrey B.: "Introduction", (Ed.) PEIRES, Jeffrey B.: *Before and After Shaka: Papers in Nguni History*, Institute of Social and Economic Research, Rhodes University, Grahamstown, 1981 (Introduction), pp. 9-10.
- PEIRES, Jeffrey B.: "Paradigm Deleted: The Materialist Interpretation of the Mfecane", *Journal of Southern African Studies*, 1993, Volume 19, Number 2 (Paradigm), pp. 295-313.
- PEOPLES, James G.: "Political Evolution in Micronesia", *Ethnology*, 1993, Volume 32, Number 1 (Political), pp. 1-17.
- ROSCOE, Paul: "From Big-Men to the State: A Processual Approach to Circumscription Theory", *American Behavioral Scientist*, 1988, Volume 31, Number 4 (From Big-Men), pp. 472-483.
- ROSCOE, Paul B.: "Practice and Political Centralisation: A new approach to political evolution", *Current Anthropology*, 1993, Volume 34, Number 2 (Practice), pp. 111-140.
- ROSCOE, Paul B.: "Warfare, Terrain, and Political Expansion", *Human Ecology*, 1992, Volume 20, Number 1 (Warfare), pp. 1-20.
- RITTER, E. A.: *Shaka Zulu: The Rise of the Zulu Empire*, Longmans Green and Co., London, 1955 (Shaka).
- ROMM, Stuart: "Political conflict, role differentiation and state formation: a case study of the Zulus", *Social Science Information*, 1986, Volume 25, Number 3 (Political), pp. 607-645.
- SAHLINS, Marshall: "Other Times, Other Customs: The Anthropology of History", *American Anthropologist*, 1983, Volume 85, Number 3, pp. 517-544.
- SCHACHT, Robert M.: "Circumscription theory: a critical review", *American Behavioral Scientist*, 1988, Volume 4, Number 31, pp. 438-448.
- SERVICE, Elman R.: "Classical and modern theories of the origins of government", (Ed.) COHEN, Ronald / SERVICE, Elman R.: *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution*, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978 (Classical), pp. 21-34.
- SERVICE, Elman R.: *Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution*, W.W. Norton & Company, New York, 1975 (Origins).
- SHANKMAN, Paul: "Culture Contact, Cultural Ecology, and Dani Warfare" *Man*, 1991, Volume 26, Number 2, pp. 299-321.
- SOUTHALL, Aidan: "State formation in Africa", *Annual Review of Anthropology*, 1974, Volume 3, pp. 153-165.
- SPENCER, Herbert: *The Principles of Sociology, Volume II-I*, D. Appleton and Company, New York, 1896.
- STARK, Frank M.: "Theories of Contemporary State Formation in Africa: A Reassessment", *Journal of Modern African Studies*, 1986, Volume 14, Issue 2, pp. 335-347.
- STEVENSON, Robert F.: *Population and Political Systems in Tropical Africa*, Columbia University Press, New York, 1968.

- THOMPSON, Leonard: "Co-operation and conflict: the Zulu kingdom and Natal", (Ed.) WILSON, Monica / THOMPSON, Leonard M.: *The Oxford History of South Africa*, Oxford University Press, New York 1969, pp. 334-390.
- UZOIGWE, G. N.: "The Warrior and the State in Precolonial Africa", *Journal of Asian and African Studies*, 1977, Volume 12, pp. 20-47.
- VENGROFF, Richard: "Population density and state formation in Africa", *African Studies Review*, 1976, Volume 19, Number 1, pp. 67-74.
- WALTER, Eugene V.: *Terror and Resistance: A Study of Political Violence*, Oxford University Press, New York, 1969.
- WEBER, Max: "Political communities", (Ed.) RHEINSTEIN, Max: *Max Weber on Law in Economy and Society*, Harvard University Press, New York, 1954 (Political), pp. 338-348.
- WEBER, Max: "Politics as a vocation", (Ed.) GERTH, Hans Heinrich / MILLS, Charles Wright: *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York, 1958 (Politics), pp. 77-128.
- WRIGHT, Henry T.: "Recent Research on the Origin of the State", *Annual Review of Anthropology*, 1977, Volume 6 (Recent), pp. 379-397.
- WRIGHT, John: "A.T. Bryant and 'The Wars of Shaka'", *History in Africa*, 1991, Volume 18 (A.T. Bryant), pp. 409-425.